

NIČ NIE JE ZAMEŠKANÉ

Prof. dr. Ján Kocka sa narodil 11. septembra 1927 v Hnúšti. Maturoval na gymnáziu v Rimavskej Sobote v roku 1947. Na Filozofickej fakulte UK v Bratislave študoval odbory filozofiu a angličtinu, doktorát filozofie získal v roku 1952. Pracoval ako asistent a docent na katedre dejín filozofie a logiky, v roku 1967 bol menovaný za profesora pre dejiny filozofie. Venoval sa predovšetkým dejinám myslenia na Slovensku, ranej európskej filozofii a epistemológii. Práce publikoval hlavne vo Filozofickom časopise, zborníkoch a kolektívnych dielach. Samostatné knižné práce: Gnozeologické základy pojmov (1961); Thomas Hobbes, O telese (1965); Humanizmus a renesancia. Antológia z diel filozofov (1966, editor). Bol predsedom Slovenskej filozofickej spoločnosti v rokoch 1967-1969. Po prepustení z fakulty v roku 1972 pracoval v Múzeu školstva a pedagogiky na Slovensku. Na Filozofickú fakultu sa vrátil r. 1990. V súčasnosti prednáša a venuje sa epistemológii.

Zaoberať sa filozofiou je vždy a všade rizikom. Obzvlášť veľké je však toto riziko u nás, kde existenčné a existenciálne riziká sú ešte znásobované neustálymi politickými turbulenciami. Keď sa poobzeráme okolo seba, uvidíme, že temer nikomu z tých, ktorí sa zaoberali filozofiou, nebol dopriaty "normálny" život, normálna učiteľská alebo akademická dráha. Každý, kto sa u nás zaoberal filozofiou, na to tak alebo onak "doplatil" – či už viditeľne alebo skryto. Napriek tomu vždy znovu prichádzajú ľudia, ktorí sú ochotní "zaplietť sa" s filozofiou. Čo ich k nej láka?

Atraktivnosť a oprávnenosť filozofie tkvie v jej generalizačnej podstate. Už Aristoteles povedal, že túžba po poznávaní patrí k ľudskej prirodzenosti. Do poznania patrí nielen zložka faktová, ale aj transcendentná. Človek chce vedieť viac, ako poskytuje bezprostredná skúsenosť, a kladie a aj odpovedá na otázky presahujúce prítomnosť, uvažuje o svete ako celku a o svojom postavení v ňom. V spoločenskej delbe práce sa zovšeobecňujúca intelektuálna činnosť ustálila ako filozofia. Ako životné povolanie nepatrila a nepatrí medzi výnosné zamestnania a navyše býva spojená s rizikami vyplývajúcimi z jej kritickosti a novátorstva. Ale vždy sa jej niekto venuje, pretože kultúrne vákuum vyvolané jej neprítomnosťou si prirodzene vyžaduje vyplnenie. Kto uviazne v osídlach filozofie, to je už iná otázka. Okrem intelektuálnych záujmov a predpokladov úlohu zohráva často náhoda, stretnutia a diskusie, prečítanie nejakej knihy. Pochybujem, že by mladý človek mal od začiatku pevný úmysel stať sa filozofom, tým menej, že predmet filozofie je neurčitý a neustály.

Moja cesta k filozofii viedla tiež cez takúto viac-menej náhodu. Pôvodne som chcel študovať elektrotechniku a primerane som sa pripravil. Zadovážil som si nádhernú kružidlovú súpravu a logaritmické pravítko Faber s adiátorom. Lenže psychotechnické skúšky tesne pred maturitou pozmenili moje plány. Ukázalo sa totiž, že moje sklony k literatúre a umeniu sú

väčšie ako k suchej vede a technike. Ak nie technika, tak čo? Samozrejme, Filozofická fakulta a na nej odbor filozofia a angličtina. Tak som sa stal poslucháčom profesorov Hrušovského, Štúra, Štefánka a ďalších. Reforma štúdia koncom roku 1950 okrem iných zmien priniesla i založenie Katedry dejín filozofie a logiky, ktorej vedúcim bol I. Hrušovský, a ja som sa stal jej tajomníkom v hodnosti provizórneho asistenta. Takto som vstúpil do filozofie a ďalší život bol už tesne spojený s jej osudmi ako pedagogického a vedeckého odboru. Ale to je už iná kapitola.

Ak hovoríte o rizikách filozofie, treba brať do úvahy prostredie, kde sa pestuje, a to, aké postavenie v ňom zaujíma. V totalitných systémoch, kde moc je skoncentrovaná v rukách jednej osoby alebo úzkej skupiny, oficiálna filozofia je vlastne ideológiou a apológiou vládnucej moci. Kto sa od tohto ponímania odchýli a chce prejavovať vlastné nekonformné názory, dostáva sa do rozporu s mocou a musí znášať následky. V tomto je podstata konfrontácie našej filozofie a moci v roku 1968. Slobodné tvorivé myslenie obsahuje riziká nepochopenia a podivinstva, ale i ľahostajnosti zo strany verejnosti i v demokratickej spoločnosti. Ale neodrádza to od filozofovania a vždy sa nájde niekto, kto upíše svoju dušu erosu a etosu filozofie.

Ťažisko vašej práce bolo vždy v oblasti dejín filozofie. Napriek tomu, že práve v najlepších rokoch ste boli donútený odísť, je nemožné predstaviť si "dejiny" dejín filozofie na Slovensku bez Vášho mena. Ako vidíte stav tejto disciplíny dnes? Čo sa zameškalo, čo sa ešte dá dobehnúť a čo sa už zameškalo definitívne?

Dejiny filozofie, presnejšie, dejiny počiatkov novovekej filozofie, sa stali mojou špecializáciou. Pri rozdeľovaní prednášok sa mi ušlo práve toto obdobie a v ďalších rokoch sme túto deľbu rešpektovali (J. Martinka – starovek, I. Hrušovský – moderná a súčasná filozofia). Práca v dejinách filozofie mala nespornú výhodu, že umožňovala voľnejšie sa pohybovať vo všetkých oblastiach filozofie, a nie je to náhoda, že práve dejiny filozofie domácej a svetovej zaznamenali najväčší rozmach a umožňovali prekračovať úzky rámec ideologizovaného a dogmatizovaného marxizmu, ako sme ho poznali z prednášok tzv. spoločného základu.

Práca na syntetických prehľadoch dejín slovenskej a svetovej filozofie a pramenných textov zoskupila bratislavských filozofov najmä z Filozofického ústavu SAV a Filozofickej fakulty do prirodzených kolektívov, kde sa riešili aj metodologické otázky. Významnými dielami, ktoré z tejto práce vznikli, boli *Prehľad dejín slovenskej filozofie* a desaťzväzková *Antológia z diel filozofov*. Aktivitu v dejinách filozofie reprezentujú tiež ďalšie samostatné práce a preklady a možno o nich povedať, že majú trvalú kultúrnu hodnotu. Nie je možné na takomto malom priestore hovoriť o tejto zaujímavej a vzrušujúcej práci, kde sa prelínala vydavateľská veľkorysosť s politickou úzkoprstosťou. Napríklad tretí zväzok *Antológie* síce vyšiel, ale mená prekladateľov nesmeli byť uvedené. Vydávanie prekladov svetových filozofov pokračovalo aj v období normalizácie v edícii *Filozofické odkazy*, čo je iste pozitívny kultúrny čin. Ak sa mám vyjadriť o stave dejín filozofie ako disciplíny, nemôžem poprieť veľké kľady vo vydávaní textov i samostatných diel. Škoda, že v roku 1970 sa pracovné kolektívy rozbili a práca sa dostala do tesnej ohrady. Potešiteľné je, že existuje u nás skupina historikov filozofie, ktorí sú schopní zvládnuť aj najnáročnejšie úlohy.

Dejiny filozofie majú významné kultúrne poslanie aj smerom k širšej kultúrnej verejnosti. Tu sa cíti potreba dobrej prehľadnej príručky a jej napísanie by bolo doboru vizitkou našich historikov filozofie. A pokiaľ ide o otázku, čo sa zameškalo definitívne, myslím si, že všetko sa dá dobehnúť, nič sa definitívne nestratilo, okrem ľudí, ktorí odišli ta, odkiaľ niet návratu.

A vôbec, dá sa zostaviť niečo ako bilancia strát a dosiahnutého v poslednom polstoročí, pokiaľ ide o filozofiu na Slovensku?

Bilancia sa dá zostaviť a aj sme sa o ňu už pokúšali začiatkom roka 1990, najmä v Správe na zakladajúcom zhromaždení Slovenského filozofického združenia, ale ako sa zdá, impulz ostal osamotený. Je to pochopiteľné, lebo ide o otázky hodnotenia vlastnej práce a účasti na aktívach a pasívach marxistickej filozofie od jej ustanovenia za štátnu filozofiu. Tu treba rozlišovať rovinu morálnu a obsahovo-odbornú. Tie sa neuplatňujú vždy súběžne. V spomenutej Správe sme sa sústredili predovšetkým na stránku morálnu, na prejavy politického oportunizmu, ktorý rozvrátil kolektív filozofov, umlčal už tvorivých a tvoriacich na dvadsať rokov. Je to jazva, na ktorú sa ťažko zabúda.

Ale je tu ešte závažnejšia mínusová položka. Ide o kolektívnu účasť marxistickej filozofie na ospravedliňovaní všetkého, čo spôsobil režim v oblasti porušovania ľudských práv pod heslami revolúcie a triedneho boja. Ak by bol prijatý návrh zákona o zločinnosti Komunistickej strany a komunizmu vo Federálnom zhromaždení, všetci marxistickí filozofi by sme boli zločincami. Takýto sylogizmus je však neprijateľný a spravodlivé je postupovať konkrétne a osobne. Úloha zhodnotiť etapu 1950-1989 vo vývine našej kultúry a filozofie čaká na spracovanie. Kto ju však splní? Ten, kto bol a je marxistom a je ovplyvnený svojou minulosťou, alebo niekto spravodlivý, kto môže hodiť kameňom? Minulosť nebola iba čierna a degenerujúca. Zvýšila sa vzdelanosť študentov a vedeckých pracovníkov, vznikli nové inštitúcie a špecializácie, zdvihla sa kultúrna úroveň občanov. Čo nám chýbalo, bola tolerancia. Filozof nemohol byť členom Komunistickej strany, bol považovaný takmer za jej zamestnanca viazaného disciplínou. Dôsledným prejavom odporu a opozície mohla byť emigrácia alebo opustenie filozofie. Ostatne, uvedomovanie si tienistých stránok budovania socializmu sa tiež postupne vyvíjalo. Dnes sa nám zdá všetko jasné, ale aké kritické postoje sa dali očakávať od mladej generácie v päťdesiatych rokoch, keď sme s nádejami a oduševnením pozerali do svetlej budúcnosti beztriednej spoločnosti? Každopádne sa musíme v týchto záležitostiach vyhýbať trestnoprávnej terminológii a zovšeobecňovaniu.

Veľmi by sme privítali, keby rozbor našej filozofie v tomto období urobil niekto, kto bol mimo oficiálneho prúdu, aby sme straty a zisky mohli objektívne porovnať.

Napriek všetkému úsiliu vyhnúť sa problematickému sa zrejme nebudeme môcť vyhnúť diskusii o marxizme. Na idey sa nedá zabudnúť, prekonať ich možno len premýšľaním o nich. Ako sa Vy pozeráte na tento problém?

Samozrejme, diskusii o marxizme sa nemožno vyhnúť, a to z viacerých dôvodov. Kritický postoj vytvorilo sama revolučná zmena politického systému. Demokratická spoločnosť je budovaná na diametrálne odlišných základoch, než na akých spočíval socializmus a komunizmus. Averzia voči marxizmu a všetkému, čo je s ním spojené, je prirodzená a pochopiteľná. Prvá fáza každej revolúcie sa vyznačuje emocionálnymi prejavmi voči porazenému a globálne odmieta všetko bez rozlišovania javov a procesov. Podrobnejšie racionálne analýzy prichádzajú až neskôr po vychladnutí vášní.

Pod marxizmom je možné rozumieť všeličo. Je to jednak filozofia, ďalej ideológia, alebo dokonca aj princípy socialistickej spoločnosti. Diskusia o marxizme poskytuje teda celý rad tém.

Základný problém, ktorý sa mi v tejto súvislosti vynára, je tento: prečo marxizmus ako jediná vedecká – povedané starou terminológiou – filozofia a teória spoločnosti zlyhal a prečo spoločenský systém pokladaný za novú etapu ľudských dejín sa tak ľahko a žalosťne rozpadol? To je téma, ktorá bude zamestnávať nielen nás, ale teoretikov na celom svete.

Historici filozofie budú marxizmus chápať ako filozoficko-kultúrny jav, ako produkt pohegelovského a pofeuerbachovského vývinu. Marxizmus sa prednáša na svetových univerzitách a azda podrobnejšie a náročnejšie, ako sa prednášal u nás.

Ak naznačujete potrebu diskusie o marxizme, táto môže byť motivovaná zvonku ako kritika odporcov marxizmu alebo zvnútra ako diskusia marxistov o sebe, o svojich nádejach a sklamaníach. Žiaľ, ani jedna, ani druhá sa ešte v nejakej pozoruhodnej miere nerealizovala. Ak niekto určité filozofické tézy a princípy úprimne zastával a hlásal, nemôže sa ich vzdať bez vnútorného zápasu a katarzie. Averzia a kritika marxizmu by nemali vyústiť do odsúdenia liberálneho a kritického myslenia. To by bol návrat do dogmatizmu a totality s inou svetonázorovou orientáciou.

Ako vidíte situáciu v slovenskom filozofickom spoločenstve? Čo urobiť, aby sa tu utvorilo naozaj tvorivé ovzdušie, kde spor bude prirodzeným spôsobom hľadania pravdy?

Hovoriť o situácii v slovenskom filozofickom spoločenstve je téma prinajmenšom pre valné zhromaždenia Združenia. Nie je to neznáma problematika. Rokovali sme o nej na zakladajúcom i tohtoročnom zhromaždení. Otázne je, s akým výsledkom, či analýza bola dostatočne hlboká, a aké uzávery z nej vyplynuli. Zmyslom a konečným cieľom by malo byť zvýšenie úrovne filozofickej práce vo všetkých jej podobách, vo vyučovaní, v publikáciách, na konferenciách. Lenže uznesenia a predsavzatia sa prijímajú ľahšie a realizujú sa ťažšie. Rozvoj našej filozofie a jej zapojenie do európskeho a svetového kontextu je záležitosťou sústavnej a disciplinovanej práce, štúdia, cieľavedomej výchovy študentov a vedeckého dorastu a kontaktov so zahraničnou filozofiou. To je práca na dlhé roky a nemali by ju prerušovať politické deštruktívne zásahy, ktoré rozbúrajú to, čo sa dosiahlo, ako sa to stalo v roku 1970.

Stav filozofie je jedným z ukazovateľov konsolidácie politického a kultúrneho života. A práve tejto veľa u nás nebolo. Aj ako národ sme mladí a znaky národa sa dotvárajú ešte dnes. Podmienky pre utvorenie nejakej filozofickej tradície boli minimálne, národ v minulosti zápasil o holú existenciu. V nedávnom období, keď sa filozofia inštitucionálne rozvila, bola postavená do služieb režimu ako služka politiky. Ak chceme pochopiť dnešný stav stav filozofie na Slovensku, nemôžeme nebrať do úvahy túto minulosť. Uplynulých štyridsať rokov vytvorilo silnú prevládajúcu skupinu filozofov orientovaných liberálne a ateisticky, na druhej strane bola potlačená aktivita kresťanských teistických mysliteľov. Demokratická revolúcia síce vytvorila nové podmienky, ale skutočný stav sa veľmi nezmenil, a tak musíme vychádzať z tejto polarizácie. Budúci vývin našej filozofie bude závisieť od toho, aká spoločná platforma a motivácia sa vytvorí. Usilujeme sa dôsledne o zastúpenie filozofov-teológov vo všetkých inštitúciách a podujatiach. Sú však náznaky, že konfesie si budú rozvíjať svoju špecifickú kultúru vrátane filozofie.

Otázok týkajúcich sa budúcnosti našej filozofie je viac ako dost. Pálčivým problémom sú možnosti publikovania filozofických prác a vydávania časopisu, čo bolo dosiaľ dotované. Finančná spätná väzba, v minulosti temer neznáma, je novým faktorom vstupujúcim do dejín filozofie. Pokiaľ by zákonitosti trhovej ekonomiky prispeli k zvýšeniu kvality filozofickej práce, nemožno nič proti tomu namietat. Každopádne je to však nová situácia, ktorá nás núti zostupovať z teoretických výšin na tvrdú zem.

Ak by sme sa mali vysloviť o celkovom stave našej filozofie, možno s uspokojením konštatovať, že máme dost odborníkov schopných zapojiť sa do práce v európskom kontexte. Máme aj dostatočné záujem v mladých vedeckých pracovníkoch, ako aj v záujme verejnosti. To je fakt, ktorý pred sto rokmi – čo nie je v dejinách veľa – by bol najfantastickejšou utópiou. Ako ísť ďalej, to musíme rozhodnúť a uskutočniť sami. Slovenská ekonomika nie je

taká bohatá, aby každý mohol kráčať na vlastnú päsť bez ohľadu na spoločné ciele a efektívne výsledky. Profesionálnou základňou filozofie je – a asi ešte dlho bude – učiteľská činnosť na vysokých a stredných školách, v menšej miere práca v odborných ústavoch, a preto osud filozofie bude tesne spojený s týmito pracoviskami. Pravdaže, filozofia ako teoretické uvažovanie nie je viazaná na konkrétne povolanie, filozofom je a môže byť každý. Láska k múdrosti – ako sa slovo filozofia prekladá – môže naše rady rozšíriť.

Vždy ste venovali veľkú pozornosť otázkam vyučovania filozofie. V uplynulých dvoch rokoch sa i tu mnohé zmenilo. Ako sa tieto zmeny odrazili vo Vašej pedagogickej práci?

Vždy som mal rád učiteľskú prácu a živý styk s mladými ľuďmi. Bolo mi veľkým zadostiučinením, keď som sa začiatkom roka 1990 vrátil na Filozofickú fakultu. Priznám sa, nebolo jednoduché po dvadsiatich rokoch začať prácu, s ktorou som sa už definitívne rozlúčil, pretože socialistické chápanie času a večnosti nedávalo žiadnu nádej. A predsa sa udial zázrak, z čoho vyplýva poučenie, že nádej sa nemá nikdy strácať.

Vyučovanie filozofie sa v podstate nezmenilo, až na odstránenie ideologicky exponovaných predmetov a ich názvov (dialektický a historický materializmus, dejiny buržoáznej filozofie a iné). Disciplíny tvoriace podstatu filozofie zostali. Zostali však aj problémy ich interpretácie a koordinácie. Venujem sa teraz epistemológii, o ktorej si myslím, že poskytuje možnosť vysloviť sa synteticky k ľudskej existencii a je spojovacím článkom všetkých odborov a foriem poznania.

Hlavný problém vyučovania filozofie na vysokej škole vidím v ustálení jej obsahu a cieľa. Je to vlastne stanovenie náplne rigorózných a štátnych skúšok, spresnenie obsahu a rozsahu študijnej literatúry. Ak do toho započítame organizačno-legislatívnu stránku štúdia, stojíme na začiatku rozsiahlych reforiem, premien a návratu k tradičným princípom európskych univerzít. K tomuto transformačnému procesu by som chcel ešte nejakým podielom prispieť.

Zhovárал sa František Novosád

ERRÁTA

Ospravedľňujeme sa našim čitateľom, že v č. 9 sme za štúdiu *Úlomky k zlomkom starých stoikov o logike II* uviedli v zátvorke odkaz na pokračovanie tejto štúdie napriek tomu, že to bola jej druhá a posledná časť.

Technickou chybou pri tlačení sa tiež stalo, že v texte V. Solovieva *Zdôvodnenie dobra: mravná filozofia* vypadol na s. 550 posledný riadok, ktorý znie: ...existuje so všetkými svojimi charakteristickými črtami, medzi ktorými najdôležitejšie miesto zaujímajú mravné črty.

V č. 10 v článku P. Cmoreja *O predporozumení, predpoklade nemennosti pojmov a inom* na s. 618 v siedmom riadku má byť namiesto "na s. ..." údaj "na s. 558". Na tej istej strane v tridsiatomdruhom riadku namiesto "a C_1 , C_w , vyznačených" má byť "a C_1 , C_w , ..., C_z sú navzájom rôzne pojmy, ktoré v časových okamihoch vyznačených"

Prosíme čitateľov, aby si text v tomto zmysle doplnili.

Ďakujeme

Redakcia